

Jakov Katz

A magyar zsidóság egyedisége

A történéseket foglalkoztatja a kérdés, vajon élet-e zsidók az első magyarok idejében az ország területén. Úgy tűnik, nem kizárt, hogy a magyar Alföldre már a római hódítás idején érkeztek zsidók. Ezek a letelepedések azonban a későbbi, a középkorban bizonyítottan létező zsidó letelepedésekhez hasonlóan, nem voltak elég fejlettek ahhoz, hogy egyedi hagyományukat átörökítsék az utódokra. Bárhogy történt is, a magyar történelem folytonosságát a másfél évszázadon át tartó török megszállás megszakította.

Uralmuk megszűntével a magyarok – s egyben a magyar zsidók – életének új szakasza kezdődött. Új arcok tűntek föl. A XVIII. század végén Magyarországon élő mintegy százezer zsidó a szomszédos nyugati Morvaországból és Csehországból, valamint Észak-Galíciából származott. Az osztrák uralom alatt megélénkülő magyar élet új gazdasági lehetőségeket nyitott meg azok előtt a helyi lakosok és bevándorlók előtt, akik élni tudtak velük, és akikben megvolt a kezdeményezőkézség; ez teremtette meg a feltételeit annak, hogy az 1848-as forradalomig és bizonyos mértékben még az 1867-es kiegyezés után is Magyarország idegen népeket fogadott magába. A török hódoltság öröksége, az elmaradottság leküzdése és a fejlett Nyugathoz való felzárkózás vágya lendületet adott a magyaroknak, és derűlátóvá tette őket.

Ugyanakkor a nyugatosodás folyamata, ellentmondásos módon életre hívta a magyar nemzeti újjábredést. A nyugati gondolkodás- és viselkedésmintákhoz való igazodás ösztönzésére a magyar nemzeti újjászületés mozgalma független nemzeti keretek közt próbálta megvalósítani célkitűzéseit, először a magyar nyelv és kultúra, majd a politika területén. A magyar nyelvet, amely a XVI. és a XVIII. század között csupán köznyelvként funkcionált, az élet minden területén a beszélt és az írott kommunikáció eszközeként élesztették újjá. Az elit soraiban a történelmi emlékek tudatos ápolása

az öntudatot hangsúlyozott nemzeti öntudattá fokozta.

A magyar nacionalista mozgalom egyedülálló volt a XIX. századi európai nemzeti mozgalmak között, amelyet a gyors fejlődés és a nemzeti öntudat látszólag semmiből való megteremtése jellemzett, radikális követelményeket támasztott követőivel szemben, ugyanakkor származásra való tekintet nélkül fogadta be az új követőket. A befogadáshoz elegendő volt, ha valaki azonosulni tudott a nemzeti szimbólumokkal és célokkal. Ehhez a nyitottsághoz szűk etnikai alap társult, amelyre építhetett, valamint a magyar és a többi nemzeti kisebbség – a szlovákok, a szerbek és a ruszinok – közti határ összemosódása. Mi több, Magyarország határai több német központot is magukban foglaltak, miközben a városi polgárság szintén német nyelvű volt. A magyar nacionalista mozgalmat azonban magyarosítási folyamat kísérte, amelynek ösztönző hatása alatt gyakran születtek személyes, öntudatos döntések a magyar kultúrával való azonosulás és a nyelv felvétele mellett. Ez a közeg ideális feltételeket jelentett a zsidók asszimilációjához, mind azokéhoz, akik már régóta Magyarországon éltek, mind pedig az újonnan érkezökhöz. Bármely magyar nyelvű polgárt, aki hajlandó volt a magyar nyelv használatára és gyermekei magyar nyelven történő taníttatására készséggel tekintettek az izmosodó nemzethez tartozónak. A Morvaországban született Löw Lipót például huszonegy éves korában lépett először Magyarország földjére, mégis hírneves szónokká és az 1848-as forradalom és szabadságharc lelkes támogatójává emelkedett. S miért is ne lett volna így? Mindent összevetve csak kevés olyan keresztény nemzeti vezető volt, aki azzal büszkélkedhetett, hogy az övéhez hasonló, tiszteletre méltó viszonyban állt a magyar nyelvvel. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar zsidókat a többi kisebbséggel teljesen azonos módon ítélték meg. Lévén etnikailag és

vallásilag is olyannyira idegenek, csak bizonyos fenntartásokkal fogadták el őket. Németországgal összehasonlítva azonban a magyar nacionalizmus kétségtelenül liberális és csaknem korlátozásoktól mentes volt. Németországban a nacionalizmust megelőző racionalizmus korszakában a zsidók csatlakozhattak az értelmiséghez, a nacionalizmus és a romanticizmus felemelkedése után azonban csaknem teljesen kirekesztették őket. Magyarországon ezzel szemben a nacionalizmus liberalizmussal ötvöződött, s a zsidók irányában nyitottabbá vált.

A nemzeti mozgalom két vezetője, Széchenyi István gróf és Kossuth Lajos különbözőképpen viszonyultak a zsidókhoz. Széchenyi álláspontja feltételekhez kötődött, időnként látszólag antiszemita kijelentéseket tett, míg Kossuth támogatta a zsidók beolvadását és integrációját a nemzetbe azzal a feltétellel, hogy lemondanak minden olyan jellegzetességről, amely elkülöníti őket a keresztény magyaroctól. Mikor döntésre került a sor, ez utóbbi álláspont diadalmaskodott. 1849-ben Kossuth forradalmi parlamentje elfogadta az emancipáció alapelveit, amelyeket akkor ültettek át a gyakorlatba, amikor Eötvös József, a liberális gondolkodó és államférfi kiegyezett Ausztriával. A részvételnek azonban súlyos ára volt, hiszen a magyar nacionalizmus radikális alkalmazkodást várt el a nemzeti kulturális mintához, s megkövetelte az idegen eredetű etnikai és kulturális jelképek feladását. Ezt a feltételt Kossuth beszédeiben újra és újra említette, és az 1849-es forradalom emancipációval kapcsolatos országgyűlési határozata tartalmazott egy paragrafust, amely kötelezte a zsidókat egy rabbinikus gyűlés összehívására a zsidó vallás megreformálása céljából. Noha Eötvös és kortársai nem tekintették ezt előfeltételnek, mégis azt várták, hogy az emancipáció egy olyan folyamat kezdetét jelenti, amelynek befejezésekor a zsidó kisebbség teljesen beolvad a magyar nemzettestbe. A magyar zsidóság helyzete hasonlított a forradalom utáni francia zsidóság helyzetére. A francia zsidók is azzal az elvárással kapták meg a polgárjogot, hogy idővel teljesen asszimilálódnak a francia kultúrához. A francia zsidók elfogadták ezt a feltételt és teljesen őszintén meg akartak felelni neki. A magyar zsidóság válasza az övékénél változatosabb és összetettebb volt.

Az Európát érintő társadalmi és politikai átalakulások, amelyek a zsidó közösségi élet hagyományos formáit lebontották, valamennyi közösségben

változásokat indítottak el. Magyarországon különösen intenzív volt a reakció, amely olyan szélsőséges állásfoglalásokat eredményezett, amelyek sehol máshol nem merültek fel. Voltak zsidók, akik önszántukból és teljes szívvel üdvözölték a felhívást, hogy vessék el a régít az új érdekében. A gazdasági növekedés és a zsidó letelepedés korlátainak megszüntetése Magyarországon egy egész nemzedékkel megelőzte az emancipációt, és sokféle pozíciót, foglalkozást hozzáférhetővé tett a zsidók számára. A zsidó energia, kezdeményezőkézség és gondolat nemcsak az üzletre, az iparra és a szabadfoglalkozásokra irányult, hanem a mezőgazdaságra is. Bár maguk a zsidók nem váltak földművelővé, földet béreltek, és az egyenlő jogok elnyerése után földbirtokosok lettek.

Azok, akik a maguk területén elég jól boldogultak – szemben a francia és a német zsidókkal –, nem úgy látták magukat, mint akik egy már meglévő nemzettesthez csatlakoznak, hanem mint teljes jogú társak egy új nemzeti társadalom megalkotásában.

Polarizáció

A közös alkotás élménye elmélyítette az új nemzetel való azonosulást. Megkönnyítette továbbá a zsidó származás megkülönböztető jegyeinek feladását. A magyar zsidók körében általános jelenség volt a teljes beolvadást célzó asszimiláció.

A zsidóságtól való teljes elszakadás azonban csupán a legszélsőségeesebb volt egy sor más reakció között. Az ellenkező pólust az képviselte, ahogyan az ultraortodoxok válaszoltak az asszimiláció veszélyeire és a judaizmus elhagyására: minden kapcsolatot felmondtak a környező társadalommal. 1865-ben, két évvel az emancipáció előtt egy Nagymihályon megrendezett rabbinikus tanácskozás nemcsak a zsinagógai liturgia megváltoztatását, hanem a nyelvtanulást és a világi művelődést is megtiltotta követői számára. Az egyik értelmezés szerint – amelyet nem volt szabad írásba foglalni, mivel ellentétben állt az állam törvényeivel – e tiltás vonatkozott a gyermekek állami iskolában való taníttatására is. A modern kultúrával történő kapcsolatfelvétel elutasítása részben a német és a francia tapasztalatokon alapult, ahol a polgári társadalomba való belépés még a vallásosak körében is egyet jelentett a zsidó magatartásformák hanyat-

lásával. A magyar ultraortodoxok szerették volna megőrizni a kisvárosi zsidó élet minden jellemvonását, például öltözké, jiddis nyelv, héderek és jesivák. Ezt csak olyan elzárkózással lehetett elérni, amely egyben szervezeti autonómiát és a magyar zsidóság hagyományos szervezeti struktúráitól való függetlenedést is jelentett.

A zsidók átfogó megszervezésének szükségessége rögtön az emancipáció elnyerése után felmerült. A cél az volt, hogy a keresztény egyházakkal párhuzamosan létrejöjjön egyfajta nemzeti zsidó egyház, amely valamelyest alkalmazkodik az általánosan elfogadott mintákhoz. Ez megkövetelte, hogy a magyar legyen az iskolák nyelve, megreformálják a zsinagógai liturgiát, legfőképpen pedig, hogy a rabbikat korszerű, tudományosan naprakész szemináriumban képezzék.

Ez a közös cél vezérelte a szervezés során a zsidó kezdeményezőket, a modern budapesti közönség vezetőit, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztert, Eötvös Józsefet, akinek kezdeményezésére és irányításával a zsidóság képviselői 1868-ban összeültek. A gyűlés azonban nem tudta ezt a célt mindenkiel elfogadtatni, s a parlamentáris többségi szabály alkalmazását sem sikerült érvényre juttatni. Az ortodox kisebbség minden kérdésben hajlíthatatlan ellenállást tanúsított. A többségi döntés elvét lelkiismereti erőszaknak bélyegezte, és képviselői ennek jegyében el is hagyták a tanácskozást, noha azt az állam támogatta. Az ortodoxiának később sikerült létrehoznia, majd államilag elismertetnie saját szervezetét, s ezzel kialakítania egy olyan szervezeti felépítést, amely a magyar zsidóságra oly jellemző polarizációt fenntartotta. Az egyik pólust az asszimilációt igenlő szélsőségek alkották, középen helyezkedtek el a többé-kevésbé mérsékelt reformpártiak, a másik pólust pedig a külön szervezetbe törnörülő ortodoxok képviselték, akik változatlanul fenntartották konzervatív álláspontjukat. Ez utóbbiak közül sokan, főként északkeleten és Erdélyben életüket haszid rebbék irányításával vezették a szomszédos Galícia haszid közösségeihez hasonlóan. Teljesen elszigetelődtek a nem zsidó közösségtől, és teljesen hidegen hagyta őket mindaz, ami saját világukon kívül történt.

Végig ez a polarizáció jellemezte a magyar zsidóságot a pusztulásig és alatta is, amely a soá alatt például a zsidó vezetés kérdésében került előtérbe, hiszen a kétpólusúság hagyománya annyira átha-

tott mindent, hogy lehetetlen volt megszüntetni vagy eltekinteni tőle. Előbb azonban nézzük a polarizáció korai következményeit.

A kétpólusúság nem jelentette az egzisztenciális kötelékek teljes megszakadását. A közös zsidó gyökér a szakadás után is megmaradt, azt az egyes csoportok nem vitatták el egymástól. Még a legvalóságosabbak sem tagadták, hogy azok is zsidók, akik elvetették a vallásos kötelékeket. Volt szó arról, hogy „karaitának” vagy „szamaritánusnak” bélyegezzék a reformereket, de hivatalosan mégsem hoztak olyan döntést, amely megtiltotta volna a velük való házasodást, ugyanígy a reformzsidók előtt sem állt senmiféle akadály, ha az ortodoxokhoz akartak csatlakozni. A radikális asszimilációpártiak, sőt a mérsékelt reformerek is okkal sajnálkoztak és füstölögtek azon zsidók láttán, akik elvágták magukat környezetüktől. Hiszen ezek az elidegenítő „bolygó zsidó” képét erősítették, akit nem lehet egyenlő partnerként bekapcsolni a nemzet életébe. Ennek ellenére a zsidóság csoportjai szolidárisak voltak egymással. A családi kötelékek, a gazdasági együttműködés és főként a külső támadások elleni összefogás megakadályozta a teljes szakítást.

A teljes zsidó integráció magyar szorgalmazói persze képesek voltak megkülönböztetni azokat a zsidókat, akik hajlandók voltak alkalmazkodni a magyar társadalomhoz azoktól, akik erősen ragaszkodtak saját vallásukhoz és kultúrájukhoz. A zsidók társadalmi integrációjának elfogadása azonban sosem volt általános. Alig tíz évvel az emancipáció után felütötte fejét a modern antiszemitizmus, amelynek hívei Istóczy Győzőtől vették jelszavaikat, aki arra figyelmeztette a magyarokat, hogy számukra veszélyes, ha a zsidók behatolnak a társadalmukba. Az új antiszemitizmus nem tett különbséget zsidó és zsidó között, s ennek eredményeképpen a védekezés egyesítette a zsidó közösség különböző csoportjait. A tiszzaeszlári vérvád vádlottai a régi vágású zsidók voltak, védelmüket azonban az a Szabolcsi Miksa vezette, aki hitt az asszimilációban mint lehetséges útban, és fáradhatatlanul küzdött érdekében. A magyarországi egyenjogúsítás eredményei csakúgy, mint Európában máshol, alig hasonlítottak arra, amit kezdeményezői és szószólói elképzelték. A magyar zsidóság jelentős része átesett egy magyarosodási folyamaton, amely megváltoztatta helyzetét a gazdaságban és a foglalkoztatásszerkezetben, amelynek során felvette a magyar nyelvet és életmódot, s aktív részt

vállalt a magyar intellektuális, tudományos és művészeti életben.

A XIX. század második felében és az első világháborúig terjedő időszakban a zsidók meghatározó tényezővé váltak a magyar kulturális és társadalmi élet formálásában. Hozzájárulásuk hazájuk fejlődéséhez minden más európai zsidó közösségnél jelentősebb volt. A várt eredményt azonban még az sem hozta meg, hogy a magyar zsidók részt vállaltak a nemzet erőfeszítéseiből. Itt is, csakúgy, mint másutt, a nagymértékű kulturális alkalmazkodás ellenére a zsidóság különálló és felismerhető társadalmi entitás maradt. A zsidók kisebb-nagyobb csoportokban beszivárogtak különböző tevékenységi körökbe, voltak területek, ahol vezetőkké és szóvivőkké váltak, így például bizonyos kereskedelmi szakmákban, szabadfoglalkozásokban, újságírásban, színházban. Tevékenységük révén nem zsidókkal együtt tagjai lettek különböző szervezeteknek. Főként a hivatásosok, az értelmiség és a vagyonos nagybirtokosok és iparosok körében, akik képesek voltak keresztény szomszédaikhoz hasonló életvitelt fenntartani, közéleti és intim társadalmi kötelek alakultak ki. Látszólag tehát a magyar zsidóság asszimilációja csúcán egészen az első világháborúig erősebb köteleket sikerült kialakítania a nem zsidó társadalommal, mint bármely másik európai zsidó közösségnek. A vegyesházasságok és kitérések aránya igazolja a zsidók és környezetük összefonódását.

A zsidók és a nem zsidók társadalmi összefonódása azonban nem szüntette meg a zsidók zsidó voltát, a társadalom úgy tekintett rájuk mint a zsidó közösséghez tartozókra, s ez gyakran még a kitérés után is így volt. Egész Nyugat-Európában ez volt a helyzet, Magyarországon azonban ennek a paradoxonnak volt még egy egyedi oka is: bár a társadalom elfogadta a zsidókat, nem tudtak eltűnni, felolvadni benne. Ennek oka a magyar társadalom merev, hierarchikus felépítése volt. A nacionalista korszak társadalmi változásai ellenére a vezető állások és a hatalmi jelképek az arisztokrácia kezében maradtak. A megkülönböztető életmód és a státusszimbólumok hiánya miatt a fejlődő középosztály, amelynek – gyakran meghatározó – része volt a zsidóság, arra vágyott, hogy a címzetes nemesség elitjéhez csatlakozzon. Ez az ambíció hajtotta a vagyonos zsidó réteget is, akik közül sok család valóban szerzett címeket magának. A magyarországi zsidó arisztokrácia létének jelensége

egy kortárs amerikai történészt arra indított, hogy elméleteket alkosson e réteg intellektuális termékenységéről, s még az is lehet, hogy elméletei igazak. A vagyonos zsidó polgárok nemesi cím iránti vágya tisztán jelzi, hogy a gazdasági vagy a társadalmi sikerek önmagukban, a hagyományos elit elismerése nélkül elégtelennek bizonyultak az önel fogadás és a társadalmi megbecsülés tekintetében. Az egyéni eredmények arányában álló elismerés elve – vagyis az akadálytalan társadalmi mobilitás feltétele – hiányzott Magyarországon. A társadalmi rang ehelyett a származástól, a házasságtól és a címetől függött.

A zsidók számára a rangfelfogás ilyen elvének észrevehető negatív következményei voltak. A zsidó eredet az egyént a ranglétra legaljára helyezte, ahonnan csak nagy nehézségek és rendkívüli teljesítmény árán lehetett csak feljebb kerülni. A zsidók helyzetét nem leplezték, nyilvánvaló volt és magától értetődőnek számított. Bary, a tiszaezlári per bírása emlékirataiban feljegyzi, hogy voltak, akik azt merészelték követelni tőle, hogy ugyanúgy viszonyuljon a védelem zsidó, mint a vád arisztokrata tanúihoz. Tizenöt évvel azután, hogy a zsidók egyenlő státust kaptak a törvény előtt, a bírónak természetesnek tűnt, hogy az arisztokraták bizonyítékait részesítse előnyben.

Valószínű azonban, hogy a magyar zsidóság történetében nem annyira az alacsonyabb rendű státus volt a meghatározó tényező, mint az, hogy elkülönülő egységként érzékelték őket, egyfajta alcsoportként a társadalom egészéhez képest. E felfogás alapja az volt, hogy szélsőséges belső megosztottsága ellenére a zsidóság egésze és részei egymástól minden tekintetben kölcsönös függőségben éltek. Mindenesetre, amikor a zsidók elleni visszafojtott gyűlölet, a sikereik miatt érzett féltékenység és az attól való félelem, hogy a társadalom minden területére behatolnak, felszínre került, nem tettek különbséget zsidó és zsidó között.

Az előítéleteken alapuló megkülönböztetés és az erőszakos antiszemitizmus között az első világháború utolsó napjaiban zajlott le az átmenet. S erről sem szabad megfeledkeznünk, amikor a magyarországi zsidóság sorsának egyediségét taglaljuk. A zsidóságot elkülönülő közösségnek tekintő szemlélet erőteljesen kifejezésre jutott, amikor a fehérterror 1919 augusztusában a rövid életű kommunista rezsim bukása után a zsidók ellen fordult. A fehérterror a politikai ellenfeleivel való leszámoló

lás leple alatt olyan zsidókat is lemészárolt, akiket csak a közös származás kötött össze a kommunisztává vált zsidókkal. A kommunista zsidók kényelmes ürügyet szolgáltatottak a zsidóellenesség kiterjesztéséhez.

A zsidók státusának gyengesége és a magyar társadalomba való integrációjuk kétségessége nyilvánvaló lehetett volna bárkinek, aki hajlandó szembenézni a valósággal. Ám, ha valaki további bizonyítékokat várt, azok is hamarosan felbukkantak az új rezsim zsidókkal szembeni viszonyában. A diszkrimináció nyílt politikává vált, mely törvényi kifejezést nyert a numerus clausus rendeletében, amely a zsidók számát az általános népességhez viszonyított arányukban korlátozta az egyetemeken. A törvényt az új kormányzat hatalomra kerülése utáni évben hozták, és ebben a zsidók egyértelműen mint a népesség egészétől elkülönülő csoport kerülnek meghatározásra. Kétségtelenül állíthatjuk, hogy a törvény megelőlegezte a zsidók lemészárlásának jóváhagyását, mivel a zsidók elleni védelem szükségességének kihirdetése által másodlagossá váltak az alkalmazott eszközök – és valóban így is értelmezte mindenki e törvényt. Az egyetemekre az új korlátozások mellett felvett zsidó diákok bántalmazásnak voltak kitéve a magyar diákok részéről. A húszas évek elején naponta támadtak meg zsidó diákokat. A törvény ugyan nem támogatta ezeket a támadókat, de nem sokat tett a megtámadottak védelmében sem.

A zsidó közösség felfogta a törvény jelentőségét, és mindent elkövetett visszavonása érdekében, amely nemcsak a fiatal, akadémiai karrierre vágyó zsidók számára jelentett akadályt, hanem egyszerűen e törvény törte meg először az egyenjogúsítást, és az így keletkezett rés addig szélesedett, míg az egész struktúra össze nem omlott. A zsidó vezetők szándékosan nem adtak nyilvánosan hangot ellenérzésüknek, és úgy tettek, mintha bizonyosak lennének abban, hogy a numerus clausus csak időleges eltérést jelent az egyenlőség elvéhez képest, amely hamarosan visszaállításra kerül majd. Még mai szemmel nézve sem állítható kategorikusan, hogy e reményük teljességgel alaptalan lett volna.

A háború utáni Magyarország már nem a háború előtti nagy és gazdag ország volt, Ausztria társa a Monarchiában, amely alkotmányosan garantálja a polgári szabadságot és uralkodó osztálya jólétét. Noha a zsidók nem tartoztak ezekhez az osztályokhoz, mégis jobban ment a soruk, mint a ma-

gyar urak által elnyomott más nemzeti kisebbségeknek. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után az ország határai leszűkültek, csökkent a jólét forrása. A zsidók helyzetének romlása tehát az országban uralkodó általános elégedetlenségnek tulajdonítható, valamint annak, hogy a magyar többség intenzív irigysége az egyetlen megmaradt elnyomható kisebbségre irányult. A magyar hazafiak átmenetinek tekintették e helyzetet, s maguk a zsidók is azt remélték, hogy a körülmények változása magával hozza majd egyenlő jogaik visszaállítását. A húszas évek végén, a harmincas évek elején voltak ez irányba mutató jelek. 1928-ban a zsidó vallás a parlament felsőházában képviselőt kapott a keresztény egyházakkal együtt. Ez a féldiktatórikus kormányzat ama vágyát fejezte ki, hogy tisztes létezését biztosítsa a zsidóknak, még ha csak szűkösen elhatárolt területen is.

Ez a kiegyensúlyozó és megbékélésre törekvő irányzat azonban nem tartott sokáig. Néhány évvel később a németországi események hatására az emancipáción ütött rés tágulni kezdett. 1938-tól kezdődően a magyarországi zsidók már nem voltak többé egyenjogú polgárok. A törvény körülhatárolta gazdasági tevékenységi körüket, helyzetük folyamatosan romlott. Amikor 1944 márciusában a német megszállás során lecsapott rájuk a veszedelem, már jogfosztott és megvetett kisebbség voltak, akik nem érdemelték meg a törvény védelmét, sem azt, hogy valaki az életét kockázza tegye értük. A zsidók helyzetének fokozatos romlása magyarázatot ad a magyarországi soá kegyetlenségére.

Ha a különböző országok nem zsidó lakosainak soá idején való viselkedését hasonlítjuk össze, ki kell tágítanunk a kontextust, és figyelembe kell vennünk a zsidók és környezetük viszonyát a soát megelőzően. Nagy például a különbség Hollandia és Magyarország között, mert az előbbiben a zsidók méltósággal éltek embertársaik körében, míg nálunk a zsidókat már a végső csapás előtt megalázták.

Ugyanez a helyzet a zsidó közösség vezetésével kapcsolatban, amelytől elvárható lett volna az elnyomott közösség vezetése ezekben az években. Nem a történész feladata, hogy megítélje, mi történt volna a magyarországi zsidókkal, ha vezetőik jobb képességekkel rendelkeztek volna, hiszen a vezetőket szintén a soát megelőző fejlemények termelték ki. A magyar zsidóság a békésebb időkben megannyi frakcióra töredezett, s a katasztrófa ide-

jére megmaradt halvány egység érzete nem volt elegendő ahhoz, hogy mindenki számára elfogadható vezetők álljanak a zsidóság élére. A letűnt liberális korszakban létrejött szakadás reform és ortodox szervezetek között egészen a szomorú végkifejletig megmaradt – ez pedig olyan társadalmi minták szívósságát jelezte, melyeket a történelem látszólag anakronisztikussá tett.

Ez a szakadás azonban valójában nem csupán szervezeti szinten jelentkezett. Meggyökeresedett a társadalmi valóságban, elérte a közösség minden részét, vezetőket és vezetetteket egyaránt. A koncentrációs táborokban és a megsemmisítésre váró szállítmányokban olyan egyének és csoportok ta-

lálkoztak, akik sohasem képzelték, hogy közülük lehet egymáshoz. Ez a más országokból jövő áldozatokra is állt, de a magyar zsidók esetében ez sokkal hangsúlyosabb volt. A vallási, kulturális és társadalmi polarizáltság, amely a modern magyarországi zsidóság kialakulása folyamán létrejött, elkísérte az érintetteket a pusztulásba. Csak alázattal mondhatjuk ki, amit ők homályosan érezhettek: egyesültek egy olyan nép sorsában, amelynek szenvedése egyedi, léte pedig a csodával határos.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
KOZMA GYÖRGY

Schiller OPEL

Magyarország legnagyobb Opel márkakereskedésében várjuk Önt

Autószalonunkban:

- Új és használt Opel gépkocsik teljes típusválasztékát kínáljuk, a Corsától az Omegáig.
- A legkedvezőbb részletfizetési lehetőségeket és vállalkozóknak tartós bérletet ajánlunk.
- Használt gépkocsiját beszámítjuk az autó vételárába új, vagy fiatalabb használt autó vásárlásakor.

Közép-Európa legnagyobb és legmodernebb Opel márkaszervizében:

- Autójához teljes körű márkaszervizt biztosítunk.
 - Garanciális és garanciaidőn túli javításokat végzünk, a leggyorsabb, helyben történő biztosítási kárügyintézésel várjuk.
 - Karosszéria javításokat vállalunk, rövid határidővel.
 - Legújabb szolgáltatásunk: „Este hozza, reggel viszi!”
- Ha az autóját este 6-ig javításra behozza hozzánk, azt másnap reggel készen elviheti.

Alkatrész üzletünkben:

- Eredeti gyári alkatrészek teljes választékát kínáljuk.
- Felszerelési cikkekét vásárolhat (tetőcsomagtartó, süléctartó, biztonsági gyerekülés, stb.).

JÖJJÖN ÉS KÉRDEZZEN! AMI NEM KÉRDÉS: OPELT SCHILLERTŐL!

Márkakereskedés, márkaszerviz: Budapest XIII., Váci út 113. Tel.: 452-1100, 452-1111
Használtautó telep: Budapest XIII., Dráva u. 17. Tel.: 320-0166, 340-1553
Karosszéria műhely: Budapest XIII., Fáy u. 43. Tel.: 349-0738

